

мае ён таксама многія, на сучасны момант модныя і шырока растыражаваныя, высновы пра фіналісцкі характар культуры, знікненне ў ёй аўтара і асобы чалавека, разрыў з аб'ектыўнай рэальнасцю і г. д. «Сённішніх інтэлектуалаў, – выказвае сваю пазіцыю даследчык, – *захапіла мода на віртуальныя гульні, спекулятыўныя развагі пра культуру па-за рэальным гісторыка-культурным працэсам. Можна бясконца ганяць пустыя шары з надпісамі “знікненне”, “сімулякр”, “палілог”, “інтэртэкст”, “моўныя гульні”, адмятаючы дзеля ўласнага камфорту занадта важкія “старамодныя” паняцці “ісціна”, “праўда”, “дабро”, “зло”, “свабода”, “хараство”» [6, с. 47]. Якраз з гэтых, правяраных тысячагадовым развіццём мастацтва і літаратуры, усёй гісторыі чалавечай цывілізацыі, паняццяў зыходзіць даследчык і выкладчык Аляксей Рагуля.*

Сярод версэтаў Алеся Разанава ёсць адзін, які па-філасофску абагульнена праецыруецца на стан сучаснага грамадства ў цэлым і на нацыянальную беларускую сітуацыю ў прыватнасці. “Мы ідзём па дрыгве... Некалі праз дрыгву былі пакладзены кладкі, і людзі тады разумелі, куды жывуць, але даўно ўжо кладкі ўбіліся ўглыб, за-смакталіся прагнай дрыгваю, і трэба цяпер ісці

наўздагад. Мы гразнем, мы сумняваемся, мы вывяраем крокі, і калі раптам правальваемся ў згубную глыбіню, знаходзім, гэтак жа раптам, апірышча – страчанае, старое, аднятае, але ўсё роўна заўсёды прысутнае патаемна ў нашых адчайных памкненнях, – кладкі”. Гэтыя “кладкі” – вопыт, мудрасць продкаў, адкрытыя імі ісціны – не стамляецца намацаваць, шукаць і знаходзіць Аляксей Рагуля.

Спіс літаратуры

1. Пяткевіч, А. Літаратурная Гродзеншчына : публіцыстыка / А. Пяткевіч. – Мінск : Выд. цэнтр “Бацькаўшчына”, 1996.
2. Рагуля, А. “Адвечны шлях! Калі ж, калі?..” / А. Рагуля // Палымя. – 2002. – №№ 11 – 12.
3. Рагуля, А. Імгненні... / А. Рагуля. – Мінск : Нар. асвета, 1990.
4. Рагуля, А. Кузьма Чорны / А. Рагуля // Гісторыя беларускай літаратуры : XX стагоддзе (20 – 50-я гады) : падручнік. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск : Выш. шк., 2000.
5. Рагуля, А. Пафас станаўлення : літаратурна-крытычныя артыкулы / А. Рагуля. – Мінск : Маст. літ., 1991.
6. Рагуля, А. Пераадоленне : мадэрнасць і постмадэрнасць у беларускай філасофскай лірыцы / А. Рагуля // Пятая Танкаўскія чытанні : матэрыялы навук.-практ. канф., прысвеч. 10-годдзю з дня надання Бел. дзярж. пед. ун-ту імя Максіма Танка, г. Мінск, 10 кастр. 2005 г. – Мінск : БДПУ, 2005.

Светапогляд

Аляксей РАГУЛЯ

ЭМАНАЦЫЯ СВЯТЛА ЭСТЭТЫКА ПРОЗЫ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА

З другой паловы 1950-х да канца 1980-х проза Кузьмы Чорнага заставалася ў цэнтры ўвагі вядомых беларускіх крытыкаў і літаратуразнаўцаў. Даследчыкі абавязкова падкрэслівалі філасафічны характар яго вобразнай думкі, але пераважна займаліся пытаннямі стылю, паэтыкі, слоўнага майстэрства. Сэнсавая значнасць вобразнай сістэмы пісьменніка ацэньвалася ў залежнасці ад ступені яе знешняга падабенства да нагляднай, побытавай рэальнасці. Вульгарызатарская крытыка 1930-х гг. не магла ўсё ж перакрэсліць значэнне чорнаўскага псіхааналізу і пластыкі, сэнсавыя ёмістасці мастацкай дэталі. Гэта не перашкодзіла “аглабельшчыкам” у крытыцы лічыць К. Чорнага калі не за ворага, дык за чужака ў беларускай літаратуры. У рэцэнзіі “Пра адну рэакцыйную аповесць” (Маладняк, 1931, № 1) А. Кучар прызнаваў, што аповесць “Лявон Бушмар” – “найбольш таленавіты і глыбокі твор з усяе творчасці пісьменніка”, але ж “выражае проста процілеглыя пралетар-

скаму разуменню тае рэчаіснасці, якую яна падае, погляды і аб'ектыўна служыць на руку класаваму ворагу пралетарыяту”. Рэцэнзія А. Кучара перарастала ў данос і заклік да расправы: “Пралетарская літаратура павінна ўзброіцца на змаганне супраць творчых асноў К. Чорнага”. Ва ўмовах сталінскіх рэпрэсій “змаганне супраць творчых асноў” перарасло ў палітыку нацыянальна-культурнага генацыду. У 1938 г. К. Чорны быў беспадстаўна рэпрэсаваны. Пра знаходжанне ў турме ён пакінуў некалькі радкоў у дзённіку 1944 г. (запіс 3 кастрычніка). Нагодай паслужылі ўспаміны П. Пестрака пра аналагічную сітуацыю ў яго лёсе: “*Аўторак. У нядзелю ўвечары Пестрак расказваў Лужаніну, як яго мучылі ў польскай турме. Алоўкі паміж пальцаў. Пампавалі ваду праз нос, білі гумавым кіем, замыкалі рукі ў кайданы. Я слушаў. Пестрак умее цікава расказваць.*

У яжоўскай турме ў Мінску мяне саджалі на кол, білі вялікім жалезным ключом па галаве і

палівалі збітае месца халоднай вадой, паднімалі і кідалі на рэйку, білі паленам на голым жываце, устаўлялі ў вушы папярковыя трубы і раўлі ў іх на ўсё горла, уганялі ў камеру з пацукамі, але рук у кайданы не замыкалі” [3, с. 379].

Ва ўмовах сталінскіх рэпрэсій крытыка не мела магчымасці выйсці да сутнаскага спасціжэння адлюстраванай у літаратуры рэчаіснасці. Дыскусіі па праблеме майстэрства часам прыводзілі да “крамольнай” пастаноўкі пытання: “Майстэрства, што з табою рабіць?”, што было ўжо праявай вальнадумства, адступленнем ад этыкетнай парадыгмы. Анталагічныя і эстэтыка-філасофскія сэнсы спадчыны К. Чорнага яшчэ чакаюць свайго часу. Зрэшты, у Беларусі на працягу апошніх двух ці нават трох дзесяцігоддзяў аблічча грамадскай думкі фарміравала не так літаратурная крытыка, як сама літаратура. Беларускае мастацкае слова само стварае рэгулятывы, якія ратуюць крытыку ад хваробы на малакроўе і адкрываюць інтэлектуальны прастор для іншых відаў мастацтва і для філасофіі.

Кузьма Чорны ўжо на самым пачатку творчага шляху выразна ўсведамляў ступень адказнасці беларускага пісьменніка за лёс нацыянальнай культуры і маральнае здароўе нацыі. Жыццё пераконвала, што спадзяванні на чалавечае адраджэнне ў асяроддзі чырвонай партакратыі не збываюцца, а праблема самасцвярджэння беларускай нацыі ў чалавецтве ўвогуле не існуе для наменклатуры. М. Стральцоў у прадмове да шасцітомнага выдання Збору твораў К. Чорнага ўпершыню ўвёў ва ўжытак урывак з пісьма Якубу Коласу ў час вайны, у якім К. Чорны акрэсліў значэнне беларускага пісьменніка ў духоўнай культуры нацыі: “Я глыбока упэўнены ў тое, што ніколі, як цяпер і ва ўсе наступныя гады, беларускі пісьменнік будзе і гісторыкам, і крытыкам літаратуры, і даследчыкам яе. І толькі так, скарыстаўшы ўсё нам дадзенае, мы не дарма для нашага народа і роднай зямлі пражывём сваё жыццё” [2, с. 6]. “У гэтых словах, – слухна каментавалі М. Стральцоў, – увесь Чорны”. У сэнсе паўнаты і шматграннасці таленту – то, можа, і не ўвесь, але ядро сутнаскага разумення К. Чорнымі місіі беларускага пісьменніка М. Стральцоў акрэсліў дакладна.

Ужо ў 1920-я гг. К. Чорны бачыў, што савецкая ідэалогія – гэта апалогія дыктатуры новага, чырвонага чыноўніцтва. Выкарыстоўваючы рэвалюцыйную фразеалогію, яно імкнулася заглушыць жывую думку, жывое слова. Пісьменнік сродкамі гнеўнай сатыры рашуча зрываў покрыву з чырвоных начальнікаў, якія вельмі хутка навучыліся карыстацца ўладай у сваіх шкурных інтарэсах. Апавяданне “Справа Віктара Лукашэвіча” (1929) можа быць узорам

высокай канцэнтрацыі грамадзянскага пафасу, маштабных абагульненняў і творчай трансфармацыі маналагічнай паэтыкі рускага рамана і жанравай формы беларускай гутаркі. Спведзь на вачах пераходзіць у інвектыву, і ў гэтым бачыцца вяртанне да жыцця традыцый К. Каліноўскага і Ф. Багушэвіча: “Я той чалавек, якога вы сёння ў друку, перад усёй краінай рэвалюцыі, абазвалі контррэвалюцыянерам, выступаю на абарону рэвалюцыі! Каб абараніць яе ад вас. Няхай мяне застрэляць ці навесяць, няхай хоць нада мною які-небудзь паказальны судовы працэс вы зробіце, усё роўна я не адступлюся ад свайго.

Я не веру ў вас. Я веру толькі ў тое, што каб не вы, дык мы лягчэй ішлі б наперад. З-за той справы, пра якую тут не месца ўспамінаць, з-за той асабовай нашай справы вы робіце на мяне поход, перавёўшы ўсё на партыйную, на грамадскую, на савецкую, на рэвалюцыйную, на ўсялякую, на якую сабе хочаце лінію. Што вы робіце з самім разуменнем рэвалюцыі?! Што вы зрабілі ўжо? У што вы яе ператварылі?”

Пісьменнік стварае дакладны сацыяльна-псіхалагічны партрэт савецкага бюракрата, які ператварае дзяржаўную дзейнасць у тэхналогію задавальнення сваіх прымітыўных патрэб: “браць партстаўку”, “кожны год ездзіць адпачываць на поўдзень”, “псаваць мову беларускай нацыі”, “трубіць усім у вушы сухія лозунгі”, “арганізоўваць усялякія закулісныя авантуры і плёткі, палітыканства лічыць за палітыку, ухітрацца пускаяць усё гэта на партыйнай лініі”, “жыць у вялікім горадзе, лавіраваць, каб не папасці куды-небудзь у глуш”. Для прыкрыцця карпарацыйных інтарэсаў ідэалагічная абслуга кіраўнічай касты стварыла рэвалюцыйную рыторыку – вельмі эфектыўны сродак для карыстання на сходах: «агульныя, “вытрыманыя на сто прац.», фразы». Канечная ж мэта чыноўніка – сядзець у крэсле, “як бог у нірване”. “От і існасць для вас рэвалюцыі”, – такую выснову робіць Віктар Лукашэвіч, традыцыйны ў беларускай культуры “задумны” праўдашукальнік. У сваіх абагульненнях ён самастойна, як і Лабановіч, і Лявон Задума, без апекі інструктараў з вышэйшых партыйных інстанцый даходзіць да “кораня рэчаў”: «Выгадная штука гэтая рэвалюцыя! Ці ж не праўда? Можна жыць і бога хваліць (лепш усяго гэтую старую прымаўку асучасніць, і каб яна была ідэалагічна вытрыманая – “можна жыць і рэвалюцыю хваліць!”)». Яшчэ выгадней хваліць начальніка Марынковіча, які расчысчае сабе шлях да камуністычнай “нірваны”. Гіпатэтычная вобразная думка і грамадзянскі запал чорнаўскага слова маюць арганічную патрэбу ў сінтэзе лірыка-публіцыстычнага пафасу і гратэску: “Я каб быў карыкатурыстам, я намаляваў бы

вас у нірване. Як-небудзь паказаў бы шмат усяго жывога, дзейнага, маладога, радаснага. І на ўсім гэтым наважна супачывае шырокі зад”. Так зніжаецца вобраз “найяснейшай кароны”. Купалаўскі нонканфармізм “я не для вас” таксама мае свой працяг: “не для вас мая споведзь”.

Такім чынам, ідэал, ці, як цяпер часцей гавораць, мадэль паўнацэннага чалавека-крэатара, створаная К. Чорным, прадугледжвае перш за ўсё духоўную свабоду і разняволенасць асобы ўвогуле. Праграмныя выказванні К. Чорнага абагульняюць вялікі вопыт інтэлектуальнага спасціжэння сэнсу эпохі. Па форме яны блізкія да сентэнцый і імператываў, якія вызначалі напрамак духоўнага і сацыяльнага станаўлення беларускай нацыі з часоў К. Каліноўскага і Ф. Багушэвіча. Купалаўская праграма нашаніўскага перыяду (“Гусям, княжа, не пішучь законаў...”) мела працяг у творчасці З. Бядулі ў 1920-я гг.: “Не хачу быць панскім салаўём!” К. Чорны ішоў у гэтым рэчышчы: па шляху вернасці прынцыпу народнасці, непадлегласці афіцыёзу. Афіцыйная ідэалогія патрабавала ад пісьменніка партыйнасці – адданага служэння вярхоўнай уладзе, схіляла на шлях “одемянівання” літаратуры: у якасці ўзору паказвалі на творчасць Дзям’яна Беднага. Дасціпнікі называлі гэтую з’яву “обедненіем”.

Кузьма Чорны думаў пра дзень бягучы і пра будучыню. Ён стараўся ўберагчы маладую зменную літаратараў, умацаваць у грамадстве духоўны імунітэт супраць афіцыйных догмаў, якія губляць найважнейшую якасць таленту – творчую фантазію. Распрацоўваючы тэарэтычны аспект народнасці, К. Чорны арыентаваў маладых празаікаў на ўдасканаленне здольнасці да фантазіі, гіпатэтычнага мыслення. Гэта быў працяг купалаўскай устаноўкі на прарочае прадбачанне ў творчасці. К. Чорны гаварыў пра пагрозу натуралістычнага апісальніцтва, улады над свядомасцю пісьменніка асобных фактаў, не звязаных у цэласную карціну быцця, не аб’яднаных бачаннем агульнага сэнсу.

Праз прызму вобразнага адлюстравання чытач павінен убачыць дыялектыку станаўлення дзейнага соцыуму і сацыяльна дзейную асобу. Афіцыйная ідэалогія – расійскі варыянт дагматызаванага марксізму – адвядла ўсім формам духоўнай культуры другую ролю эпіфеномена. Беларуская літаратура, якая ў царскай Расіі стала бадай што адзінай формай актыўнага самацвярджэння беларускай нацыі, таксама абвешчалася з’явай другой. Істотным лічыўся толькі эканамічны базіс. У такім разе, іранізуе блізкі аўтару сваім пратэстам Ваця Браніславец у рамане “Сястра” (1927), надбудоўка і ства-

раецца “хіба толькі для таго, каб на базе было чаму трымацца”. А што і як паставіць – гэта ўжо залежыць ад густаў і волі ўладатрымальнікаў. “Адзіным творчым метадам” абвешчаўся марксізм, рэдуцыраваны ленынізмам да ўзроўню дырэктывы і інструкцыі. Пісьменнік не мог прымірыцца з такім нігілізмам, прыкрытым дзеля прыстойнасці паказным клопатам пра “базу”. Ён шукаў і знаходзіў спосабы альтэрнатыўнага выказвання. Гэта відаць нават з загаловаў артыкулаў, прысвечаных вучобе маладых аўтараў: “Рэальная шматграннасць і філасофскае адзінства” (1932), “Рэальнасць, фантазія, вымысел” (1935), “Абуджаць лепшыя думкі і пачуцці чытача” (1936). Названыя працы К. Чорнага прысвечаны праблемам, якія з’яўляюцца актуальнымі і ў наш час. У іх непасрэдна не гаворыцца пра народнасць літаратуры, але сцвярджаецца неабходнасць яе якаснага ўдасканалення і развіцця, немагчымага па-за прынцыпам народнасці. К. Чорны звяртае ўвагу, што над паняццем народнасці навісла пагроза яго фальсіфікацыі. А гэта ў сваю чаргу адкрывае прастор для нігілісцкіх трактовак не толькі духоўных здабыткаў, але і сэнсу чалавечага жыцця ўвогуле. Народнасць літаратуры засцерагае ад разбурэння культурную памяць нацыі, крэатыўны патэнцыял народа.

Не выступаючы адкрыта супраць партыйнасці, К. Чорны спыняецца на заганых, уласцівых партыйнасці ў літаратуры. Заганжаваная інтэрпрэтацыя мае тэндэнцыю да дагматызму і абстрагавання ад рэальнасці. Прынцыпы народнасці і партыйнасці несумяшчальныя. Народнасць не прымае рафінаваных падыходаў. Ёй не ўласціва ілюстрацыйнасць. У схільнасці да паказной сентыментальнасці К. Чорны таксама бачыў спробы адысці ад рэальных праблем і супярэчнасцей эпохі. Канцэнтраванае разуменне сэнсу народнасці ў актуальнай сітуацыі новага часу К. Чорны выказаў у артыкуле “Думкі пра Паўлюка Труса” (1939), напісаным да дзесяцігоддзя з дня смерці паэта: “Якія элементы ўваходзяць у паняцце народнасці паэзіі і наогул літаратуры? Трэба памятаць, што народ не ёсць штосьці абстрактнае. Рэвалюцыя – гэта ёсць канкрэтная дзейнасць народа. Народ жыве ў пэўных прыродных умовах. Народ мае свой быт. Народ мае сваю мову. Творчасць Паўлюка Труса мела гэтыя моманты за свае вытокі” [1, с. 269].

Народнасць, падкрэслівае К. Чорны, мае на мэце спазнанне анталагічнага аспекту быцця чалавецтва ў культуры, спасціжэнне непаўторнай каштоўнасці нацыянальнай формы жыццядзеяння. Народ, нацыя – гэта не абстракцыя, а жывое ўвасабленне гістарычнага вопыту ча-

лавечага станаўлення, фарміравання рэгуля- тываў людскасці. Народ як цэласнасць існуе на грунце перажывання і ўсведамлення свойскасці. Духоўна блізкімі людзі пачуваюць сябе праз мову. З'яўляючыся феноменам культуры, мова яднае сучаснае пакаленне з продкамі і нашчадкамі ў адно гістарычна ўстойлівае цэлае, фарміруе дух нацыі – “душу адзіную”, як сказана ў жыцці Еўфрасінні Полацкай. Душа народа – гэта каштоўнасць, якую нельга ні прадаць, ні памяняць на часовыя выгоды вульгарызаванай глабалізацыі. Жывым увасабленнем народнай душы з'яўляецца нацыянальная мова. Душа народа жыве ў яго мове. У форме універсальнасці і выказванняў мова кандэнсуе здабыты народам сэнс яго жыццядзеяння. Мова адлюстроўвае інтэлектуальную гісторыю нацыі. Менавіта такую, прыдатную да культуратворчай дзейнасці мову, насычаную зместам культурнай памяці, называлі жывой мовай беларускія неагумбальтэйцы У. Самойла і І. Канчэўскі. Заслугі ў фарміраванні душы народа належаць не іншанацыянальным мовам, не канцылярска-бульварнаму жаргону – належаць мове беларускай. Менавіта культуратворчую функцыю мовы меў на ўвазе К. Чорны, калі падкрэсліваў, што мова не існуе, а жыве.

Феномен народнасці К. Чорны разглядаў у цеснай сувязі з пытаннямі пра вытокі і перспектывы сацыякультурнай дынамікі нацыі. Нацыянальнай літаратуры ён адводзіў вялікую ролю ў пераадоленні ўлады закону вечнасці, згодна з якім (паводле лацінскага выказвання) чалавек чалавеку воўк. Працэс станаўлення нацыі як суб'екта новага сацыяльнага быцця праявілі плановаў паказаць у цыкле хранікальных і адначасова філасофскіх раманаў і драм: “Цыкл гэтых твораў будзе ісці не толькі па лініі храналогіі, а адначасна і па лініі ідэяльных катэгорый (носьбітамі і творцамі якіх ёсць чалавечыя вобразы): **бацькаўшчына, уласнасць, закон, сваяцтва і г. д.**” [1, с. 119]. “Ідэяльным” катэгорыям К. Чорны надаваў функцыю філасофскіх універсальных – апорных культурных сэнсаў на вялікім скрываўванні па дарозе да новага, свайго свету, пабудаванага на аснове чалавечай роднасці. Відавочна, што катэгорыя “народнасць” у аўтарскай задуме павінна дзейнічаць як важная канстанта паўнацэннага творчага працэсу. І не толькі творчага. Жыццёвага – таксама.

Народнасць – якасць прыроджаная і ўдасканаленая культурай. Такая народнасць вызначае стыль духоўнага жыццядзеяння, у тым ліку і шлях да майстэрства. Дасканаленне тэхнікі пісьма пачынаецца з дасканалення душы творцы. На гэта вельмі своєчасова звярнуў увагу К. Чорны ў артыкуле “Маладыя празаікі” (1934): «У гэ-

тым сэнсе мысліцца намі літаратурнае майстэрства: *умець, на аснове рэальных фактаў і правільнага іх разумення, “выдумаць” і звязаць у адзін вузел такія падзеі, якія б адабразілі ў сабе тыя з'явы ў жыцці, з якіх яны “спісаны – выдуманы”.* Але гэта павінна быць зроблена для таго і так, каб той, хто чытае кнігу, так сказаць, перажывае гэтыя з'явы нанова, зрабіў дакладныя з іх вывады» [1, с. 160 – 161].

Пісьменніцкае майстэрства, такім чынам, праяўляецца ва ўменні “ўзбіваць” чытача “на добрыя думкі”, удасканалваць яго інтэлект. Правільныя вывады – гэта філасофскае абагульненне рэальных фактаў гістарычнага быцця. Не менш важнае значэнне мае і дасканаленне эмацыянальнай сферы, узровень перажывання эмпірычна пройдзенага асобай, нацыяй і чалавецтвам шляху. Літаратура – гэта паўторны зварот свядомасці на пройдзеныя сцежкі. Аб'ектам паўторнага сузірання з'яўляюцца сэнсы гістарычнага працэсу, філасофія фактаў, сабраных свядомасцю ў цэласную карціну быцця. Літаратурнаўства як чалавекаўства становіцца мастацкай філасофіяй жыцця. З новага філасофскага бачання пачынаецца новая якасць жыццядзеяння асобы. Па-за літаратурай “не кожны мог бы з гэтых самых з'яў зрабіць вывады, якія ўжо зрабіў аўтар, і з такой пераканальнай праўдзівасцю і з такім агнём, які б абудзіў бы ў чытача імкненне да дзейнасці ў кірунку той ідэі, якая лягла ў аснову твора”.

Пераканальная сіла і агонь ідэі не з'яўляюцца выпадковай аздобай выказвання – гэта вельмі істотныя кампаненты ў эстэтыцы К. Чорнага, семантыка якіх фарміравала паэтыку яго прозы на ўсіх этапах творчай дзейнасці. Пісьменнік свядома імкнуўся вывесці літаратуру за межы, адведзеныя ёй ідэолагамі “чырвонай нірваны”, але не ў гэтым была яго галоўная мэта. К. Чорны ніколі не пакідаў “думаць пра сваё” і пра магільную пліту “вечнасці”, якой на працягу тысячагоддзяў былі прыціснуты воля і розум працоўнага чалавецтва. Выйсце (да новай зямлі) – лейтматыў паэзіі і прозы Якуба Коласа. К. Чорнага цікавіла здольнасць чалавецтва – найперш беларускага народа – прайсці шлях з “цёмры да святла”, выбраць свой кірунак на ростанях, на “вялікім скрываўванні” вогненнай сучаснасці. Купалаўскі вобраз паходні ў прозе К. Чорнага трансфармуецца ў вобраз вялікай Ідэі, эквівалентам якой з'яўляецца мікраманада “вялікае сэрца”.

У 1920-я гг. К. Чорны ўжо бачыў, што расійскі варыянт марксізму працуе на вяртанне “вечнасці” – каставай дзяржавы, якая гарантуе “нірвану” вярхушцы новай бюракратыі. Чырвоная рыторыка партыйных чыноўнікаў па сутнасці

нічым не адрозніваецца ад абстрактнага пус-таслоўя, якім у свой час прыкрывалася візан-тыйская тыранія з часоў Юстыніяна. Насцяро-жана ставячыся да ўсялякага роду абстракцый і шаблонаў, К. Чорны разам з тым пільна прыгля-даўся да вечнасці катакомбнай – ідэі добрага і разумнага, якую не прызнаваў свецкі і царкоўны афіцыёз. Гэтая ідэя спрадвеку жыла ў народнай культуры і была ўвасоблена ў культурах живога агню. У беларускай міфалогіі культурны герой Цікаўны ў пошуках ісціны даходзіць да само-га Сонца. У “Слове пра паход Ігаравы” аўтар і яго персанажы звяртаюцца да Сонца і стыхій прыроды. У “Мёртвых кнігах” Егіпта і Тыбета душа пасля вызвалення з цела таксама шукае шлях вяртання да Сонца – першакрыніцы жыц-ця, але гэта ўжо рух у замагільным свеце, рух “па часе”.

Ідэя ўсеагульнага і светлага добрага ў філасо-фіі як аб’ектыўна існага ўпершыню была аформ-лена Платонам (428/427 – 347 г. да н. э.). Ство-раная ім сістэма філасофскага ідэалізму на працягу двух тысячагоддзяў моцна ўплывала і ўплывае сёння на філасофскі пошук. Па-раней-шаму застаецца актуальнай праблема сумяш-чальнасці трансцэндэнтнай ідэі добра з сацы-яльнай рэальнасцю. У Платона несумяшчаль-насць добра і матэрыялізаванай сацыяльнай рэчаіснасці адлюстравана ў карціне жыцця ў пячоры. Людзі ў пячоры няведання не бачаць сонца і рэчаў. Яны могуць назіраць толькі рух ценяў на сценах. “Дзяржава” Платона, аднак жа, не прадугледжвае паспалітага рушэння з пячо-ры няведання і рабства. У прапанаваным пра-екце ідэальна арганізаванай Логасам (розумам) дзяржавы-поліса кіраваць павінна каста філо-сафаў, усе саслоўі і кожная асоба павінны заста-вацца на сваім месцы дзеля захавання стабіль-най вечнасці.

Аскет-неаплатонік Плагінін (204 – 270 г. да н. э.) у “Энеядах” надаў платонаўскай ідэі добра большую мабільнасць. Ён увёў ва ўжытак паняцце Адзінага – Добра-першаасновы. Шляхам эма-нацыі (сцякання зверху) дабро стварае розум, які тым жа метадам стварае ўсеагульную душу. На ніжэйшым узроўні эманацыі ўзнікае матэ-рыяльны свет, у якім нараджаецца зло і жыве чалавек. Этыка Плагініна прадугледжвае высо-кую актыўнасць розуму і вызваленне чалавечай душы з-пад улады матэрыі, ачышчэнне ад зла. Ідэя эманацыі добра і святла ў неаплатонізі-ме прыцягвала ўвагу беларускіх асветнікаў ужо ў часы станаўлення дзяржаў-княстваў. У бела-рускім неаплатонізме вялікую ролю адыгрывае сустрэчны рух стваральнай энергіі, “творчага інстынкту” (А. Станкевіч). Вопыт беларускіх неа-

платонікаў у часы сталіншчыны перакрэсліваў-ся і ахайваўся. Чорнаўская канцэпцыя народнас-ці была, бадай, ці не першай спробай беларус-кай думкі асвоіць семантыку трансцэндэнтнага святла-добра, пераплавіць вопыт беларускага і агульнага неаплатонізму ў канцэпцыю жыцця-гарэння, зыходзячы з ідэйных катэгорый сваяц-тва і роднасці.

Да вопыту беларускіх неаплатонікаў К. Чор-ны непасрэдна звярнуўся ў 1942 г. у закліку “Да беларускага народа”: “У далячыні стагод-дзяў мы бачым і нашу слаўную Полацкую Русь...” Асобна пісьменнік выдзеліў імёны К. Каліноў-скага, Ф. Скарыны, Ф. Багушэвіча – найбольш вядомых на той час асоб сярод тых, хто заўсёды “быў нацыянальна цвёрды і верны кроўнай род-насці сваёй з рускім і ўкраінскім сваімі брата-мі”. Асабліва настойліва (рэфрэн “мы бачым”) К. Чорны падкрэсліваў неабходнасць новага ба-чання вынікаў “руху славянства і руху чалавец-тва ў няспынным прагрэсе”: “Мы бачым напла-ставанне праз вякі чалавечай культуры”. Як вядома, гэтую культуру якраз і ахайвалі апосталы бальшавізму В. Кнорын, А. Мяснікоў і многія іншыя “свае і чужыя”. К. Чорны заклікаў такса-ма па-новаму ўбачыць і ролю свайго народа ва ўратаванні еўрапейскай цывілізацыі: “Беларускі народ з гонарам стаіць у першых радах гэтага вялікага наступлення на армію вырадкаў і вы-людкаў, якія нарадзіліся ў нетрах фашысцкай Германіі” [1, с. 456].

Празаік бачыў веліч народа ў нацыянальнай культуры, у гераічным змаганні з фашызмам, але ў яго быў востры зрок і на негатыўныя з’явы, на вылюдкаў любой масці, “прыблудаў” і “сваіх”, “сваю азіятчыну”: “Падхалімства, хабарніцтва, чыноўніцтва, паклёпніцтва – за апошнія гады паднялося на вялікую вышыню. Колькі нашай інтэлігенцыі без даў прычыны гніе ў турмах і на высылцы! У мяне ўжо няма 70% здароўя. Я гіну і не магу выкарыстаць як бы трэба было свой талент. Сілы мае трацяцца і марнуюцца без карысці. Доўгія гады мяне мучыла ГПУ-НКВД” [3, с. 381 – 382].

Падсумоўваючы стыхійны і па-філасофску асэнсаваны вопыт беларускіх неаплатонікаў, К. Чорны разумее, што беларуская інтэліген-цыя павінна сцвердзіць новы стыль духоўнага жыццядзееання, запаліць уласную паходню, каб убачыць свой шлях у ХХ ст. Індывідуалістыч-ны пошук сцежкі да неба не зменіць сітуацыю ў цёмнай пячоры.

Беларуская літаратура ў 1920-я гг. папярэд-жвала пра пагрозу ператварэння культурнай пра-сторы ў татальнае чорнае спустошанне. М. Баг-дановіч прадчуваў надыход новых цёмных вя-

коў. У супрэматычным жывапісе К. Малевіча рэчаіснасць нагадвае пустыню, сярод якой узвышаецца дзяржава-крэпасць ці, хутчэй, астрог без вокнаў, без дзвярэй (“Чырвоны дом”). Гарызонты засталіся дзесьці ў невядомасці, за сцяной – чорным квадратам на чорным фоне. У апавяданні Янкі Нёманскага “Маці”, па тэме і танальнасці вельмі сугучным з раманам “Сястра” К. Чорнага, пасля сутычкі братаў – ворагаў у час грамадзянскай вайны – у хаце з расчыненымі дзвярыма засталася паўжывая маці. Над ёй лунае цень вялізных крылаў чорнага матыля – сімвала смерці. Я. Нёманскі ўбачыў новыя грані сэнсу ў купалаўскім фрэйме “раскіданае гняздо”.

Беларуская літаратура смела глядзела ў вочы цемры ХХ ст. Я. Колас неаднаразова папярэджваў, што пасланы Сонцам залаты прамень па дарозе да беларускай цемры знойдзе сабе забаву і забудзецца на асветніцкую місію. У гэтым сюжэце таксама бачыцца аўтарская ацэнка інтэлігенцыі, узгадаванай на прыгожай, але далёкай ад роднай зямлі ідэі. У зборніку псіхааналітычнай прозы “Пачуцці” К. Чорны паказаў, што такая інтэлігенцыя, выкінутая тэхнічнай ці якой-небудзь іншай рэвалюцыяй з камфортнай пячоры, нейкі час можа існаваць у нары індывідуалізму, але часцей за ўсё яна тлее ў чадным дыме багемы, бруднай піўной.

Малады Мікалай Раманоўскі свядома назваўся Чорным Кузьмой. У чорных скібах змнога быцця эстэтыка беларускага адраджэння шукала крыніцу святла, цяпла, дабрыві. Новая эстэтыка фарміравалася разам з новай мастацкай касмалогіяй, заснавальнікам якой стаў Якуб Колас. У аснову яго канцэпцыі пакладзена не трансэндэнтнае Адзінае, а Адзінства ўсяго з усім: “Свет бязмежны – мой дом”. Пераадолены трансэндэнталізм дае магчымасць памяншаць прэдыкатызацыю – па законе роднасці: мой дом, мая ніва – гэта цэлы свет. Кожны чалавек, падкрэсліваў неаднаразова К. Чорны, – гэта таксама цэлы свет. У паэзіі Я. Коласа такой мікрамандай свету жыцця з’яўляецца зерне. З яго і пачынаецца дынаміка энергіі жыцця – у адказ на покліч касмічнай энергіі святла. Узаемаабмен стварае вышэйшую форму быцця – характэрна. Яно таксама пачынаецца з “зерна характэрна”. Найлепшы час жыцця-характэрна – гэта час маладосці, калі гады адлятаюць “залатымі агнямі”.

Гэта – у межах магчымага, але не заўсёды здзейсненага, бо і зло, і смерць таксама ёсць рэальнасць, састаўная частка быцця. Усё разам узятая і стварае комплекс Яно. Гнасеалагічныя вытокі яго бачацца ў індаеўрапейскім неакрэсленым і несфармаваным феномене брахмо, пра-

вобразе ўсеагульнай Маці-Багіні-Прыроды, гаспадыні жыцця і смерці.

Мастацкая касмалогія Я. Коласа адкрывала шлях для эстэтыкі станаўлення характэрна. Гэта была прынцыпова новая з’ява ў еўрапейскім мадэрнізме ў параўнанні з арыентацыяй на гламурнае прыгожае ці брутальную пластыку спорэалізму.

Анталагічнае Яно дзейнічае як поліфункцыянальнае суб’ект-аб’ектнае адзінства. У паэзіі М. Багдановіча Яно ёсць факт перажывання шырокай радасці жыцця:

*Набягае яно
Вечарамі, начамі,
Адчыняе вакно
І шамрэе кустамі.*

*І гавора адну
Старадаўнюю казку –
Аб любоў і вясну
І жаночую ласку.*

У апавяданні “Парфір Кіяцкі” К. Чорнага Яно вызначае меру годнасці і вартасці жыцця інтэлігенцыі, якая, знаходзячыся ў Беларусі, не мае ўяўлення пра душу свайго народа: «*І самае важнае было ў адчуванні, што гэта не на жарты, што прыйшло яно з вялікаю і страшнаю меркаю. Паставіць яно чалавека перад сабою і скажа сурова: “Пачакай жа ты, брат ты мой, вот я табе адно перамераю, што ты такое ёсць. Тады я табе дам, вызначу табе тое месца, да якога ты падыдзеш па гэтай мерцы”*».

Мастацкая ідэя Кузьмы Чорнага стала адкрыццём характэрна і духоўнай велічы беларускага народа, яго ролі ў захаванні еўрапейскай цывілізацыі. Пісьменнік быў перакананы, што еўрапейская супольнасць павінна ўбачыць сапраўднае аблічча беларускай нацыі. “*Замілаванне да радзімы, працавітасць, ясны розум, вялікае сэрца, пагарда і нянавісць да ўсякага прыгнечання, ма-ра аб вечным брацтве народаў, нязломная воля да свабоды, незалежнасці і перамогі – вось асаблівасці народа, які вядзе нябачанае ў свеце змаганне з цёмнымі сіламі*”, – такім паўстае духоўнае аблічча беларускага народа ў раманах Кузьмы Чорнага, напісаных у час ваеннага ліхалецця, лёсавызначальны ў найноўшай гісторыі Еўропы.

Спіс літаратуры

1. Чорны, К. Збор твораў : у 8 т. / К. Чорны. – Мінск : Маст. літ., 1975. – Т. 8.
2. Чорны, К. Збор твораў : у 6 т. / К. Чорны. – Мінск : Маст. літ., 1988. – Т. 1.
3. Чорны, К. Збор твораў : у 6 т. / К. Чорны. – Мінск : Маст. літ., 1990. – Т. 5.